УДК 378.017:331.54-042.65]:378.018.8:33-051]:[37.0+334](045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-1(29)-714-724

Кірдан Олександр Петрович доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та соціально-поведінкових наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 2, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 4-02-70, https://orcid.org/0000-0003-2667-6589

Маціпула Олександр Юрійович аспірант, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, 20308, тел.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0009-0004-8717-6881

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСТІЙНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ-ЕКОНОМІСТІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМАЛЬНОЇ ТА НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК АКТУАЛЬНА НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність дослідження теорії і практики формування професійної самостійності майбутніх менеджерів-економістів у процесі формальної та неформальної освіти як наукової проблеми. Методологія дослідження базується на засадах системного (дозволяє здійснити аналіз стану професійної самостійності майбутніх менеджерів-економістів як багатокомпонентного процесу у формальній та неформальній освіті), компетентнісного (орієнтує на аналіз професійної самостійності крізь призму формування компетентностей та досягнення програмних результатів навчання майбутніми менеджерами-економістами у процесі формальної та неформальної освіти) підходів. Наукова новизна полягає у здійсненні огляду дисертаційних, монографічних досліджень, наукових статей щодо формування професійної самостійності майбутніх менеджерів-економістів. На основі проведеного аналізу констатовано, що в дослідженнях вітчизняних науковців окреслено питання управління самостійною пізнавальною діяльністю майбутніх економістів; схарактеризовано навчальну самостійність як складник професійної компетентності та особистісно-професійну рису майбутніх економістів, а професійну самостійність ототожнено із самостійністю мислення. Встановлено, що бракує досліджень щодо цілеспрямованого формування професійної самостійності майбутніх менеджерів-економістів у процесі формальної та неформальної освіти; відсутній у науковому дискурсі й цілісний методико-діагностичний інструментарій щодо формування професійної самостійності майбутніх менеджерів-економістів у закладах вищої освіти.

Ключові слова: професійна самостійність, здатність до самостійної професійної діяльності, майбутні менеджери-економісти, формальна освіта, неформальна освіта, змішане навчання, освітній процес, формування, заклади вищої освіти.

Kirdan Oleksandr Petrovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Economics and Social-Behavioral Sciences, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova 2, Uman, 20300, tel.: (04744) 4-02-70, https://orcid.org/0000-0003-2667-6589

Matsipula Oleksandr Yuriiovych Postgraduate Student, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova 28, Uman, 20308, tel.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0009-0004-8717-6881

FORMATION OF PROFESSIONAL INDEPENDENCE OF FUTURE MANAGERS-ECONOMICS IN THE PROCESS OF FORMAL AND INFORMAL EDUCATION AS AN ACTUAL SCIENTIFIC PROBLEM

Abstract. The article substantiates the relevance of researching the theory and practice of the formation of professional independence of future managers-economists in the process of formal and informal education as a scientific problem. The research methodology is based on the principles of system (allows to analyze the state of professional independence of future managers-economists as a multi-component process in formal and informal education), competency-based (orients to the analysis of professional independence through the prism of the formation of competencies and the achievement of program learning outcomes by future managers-economists in the process of formal and non-formal education) approaches. The scientific novelty consists in the review of dissertations, monographic studies, scientific articles on the formation of professional independence of future managers-economists. On the basis of the conducted analysis, it was established that in the studies of domestic scientists, the issue of managing the independent cognitive activity of future economists was outlined; educational independence is characterized as a component of professional competence and a personal and professional trait of future economists, and professional independence is equated with independent thinking. It was established that there is a lack of research on the purposeful formation of professional independence of future managers-economists in the process of formal and informal education; a comprehensive methodological and diagnostic toolkit for the formation of professional independence of future managers-economists in institutions of higher education is also missing from the scientific discourse.

Keywords: professional independence, ability for independent professional activity, future managers-economists, formal education, informal education, blended learning, educational process, formation, institutions of higher education.

Постановка проблеми. Сучасні глобальні та євроінтеграційні виклики, необхідність покращення економічної ситуації в Україні зумовлюють стійкий суспільний попит на високопрофесійних менеджерів-економістів нового покоління, здатних до самостійної професійної діяльності, генерування інноваційних ідей та рішень. У цьому контексті актуалізується об'єктивна потреба вдосконалення обов'язкових та вибіркових освітніх компонентів професійної підготовки майбутніх менеджерів-економістів, залучення до участі у наукових заходах, семінарах, вебінарах, що сприятиме формуванню їхньої професійної самостійності у процесі формальної та неформальної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепції та моделі професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти схарактеризовано у працях М. Артюшиної, Ю. Білової, О. Кірдана, Т. Поясок, О. Шапран та ін. У наукових публікаціях вітчизняних дослідників схарактеризовано різні аспекти розвитку самостійності майбутніх фахівців, зокрема формування пізнавальної самостійності (В. Бенера), організація самостійної роботи студентів як засіб формування професійної компетенції майбутніх фахівців (М. Геревич, Х. Олексик), формування самостійності у процесі дистанційного навчання (З. Дубовий) та ін.

Мета статті – обґрунтувати актуальність дослідження наукової проблеми формування професійної самостійності майбутніх менеджерів-економістів у формальній та неформальній освіті.

Виклад основного матеріалу. Концептуальні положення щодо підготовки менеджерів-економістів, із високим рівнем здатності до самостійної професійної діяльності та сформованості загальних і спеціальних (професійних компетентностей), відображено в законах України: «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017); Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки (2022); Національній економічній стратегії до 2030 року (2021) та міжнародних програмних документах: Ініціатива «EU4Business» (2009) тощо. Однак досягнення високої якості підготовки майбутніх менеджерів-економістів підприємства у процесі формальної та неформальної освіти гальмується недостатньою розробленістю науково-обґрунтованої системи узгодження мети, завдань, змісту та методики формування професійної самостійності. Це негативно позначається на здатності менеджерів-економістів самостійно, відповідально, креативно виконувати комплексні професійні завдання в умовах цифрової трансформації економіки України.

Для досягнення мети статті проаналізуємо дисертаційні, монографічні

дослідження, наукові статті щодо формування професійної самостійності майбутніх менеджерів-економістів. Так, процес формування професійної спрямованості студентів економічних спеціальностей на початковому етапі навчання обґрунтовано у дисертаційній роботі В. Зінченко (2008). Авторкою виявлено, що на ефективність досліджуваного процесу на початковому етапі навчання комплексно впливають соціально-економічні (економічні та ринкові фактори) та психолого-педагогічні фактори, до яких зараховано «зміст навчального матеріалу, різноманітні методи, форми та засоби навчально-виховної роботи; особистість викладача; стан матеріально-технічної бази ЗВО та особливості початкового етапу, які характеризують готовність студентів до навчальної роботи, наявність у них навичок самоменеджменту, мотивації до навчання з обраною професією» [2]. Водночас зауважимо, що питання формування професійної самостійності не були предметом дослідження.

У дисертаційному дослідженні О. Кірдана схарактеризовано сутнісні характеристики готовності майбутніх економістів до професійної діяльності у системі неперервної освіти: особистісна мотивованість та суб'єктна значущість професійної діяльності; самостійність та ефективність професійної діяльності за фахом, спрямованість на неперервну самоосвіту, саморозвиток та самовдосконалення [5, с. 259]. Характеризуючи особистісно-орієнтований підхід у рамках модернізації професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти, О. Кірдан акцентує, що цей підхід «дозволить сформувати в майбутніх економістів такі якості, як: відповідальність, самостійність, автономність і стійке ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності в системі неперервної освіти» [5, с. 311].

З питань формування самостійності майбутніх економістів захищено дисертаційні роботи, а саме: О. Керекеша «Формування оцінно-рефлексивної самостійності майбутніх економістів у процесі фахової підготовки» (2009) [4] та С. Касіянц «Формування самоосвітньої компетентності майбутніх економістів у професійній підготовці» (2017) [3]. До основних здобутків наукової праці С. Касіянц зараховуємо експериментальну перевірку педагогічних умов формування самоосвітньої компетентності майбутніх економістів у процесі професійної підготовки. Авторкою теоретично обґрунтовано такі педагогічні умови: створення стимулювального і квазіпрофесійного освітнього середовища; розробка програми переорієнтації процесу професійної підготовки на застосування самоосвітніх навичок студентів на практиці шляхом інтерактивних та контекстно-орієнтованих методик; використання діяльнісного підходу до процесу професійної підготовки із застосуванням елементів методики роботи за «Планом Келлера» та впровадження спецкурсу «Самоосвітній менеджмент» [3]. У 2008 р. В. Давидовою захищено дисертаційну роботу «Неформальна освіта дорослих у навчальних гуртках Швеції». На основі аналізу спектру дисертаційних робіт вітчизняних науковців констатуємо, що питання неформальної освіти

майбутніх менеджерів-економістів не були предметом окремого дослідження.

У наукових статтях вітчизняних дослідників схарактеризовано різні аспекти розвитку самостійності майбутніх економістів. Питання управління самостійною пізнавальною діяльністю майбутніх економістів досліджувала Л. Рябченко. Формування інформатичної складової фахової підготовки майбутніх економістів у процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності досліджувала Л. Савчук. Навчальну самостійність як складник професійної компетентності майбутніх економістів схарактеризували Г. Бриль, Л. Шлєіна та ін. Формування самостійності як особистісно-професійної риси майбутніх економістів схарактеризовано В. Горбач.

Упродовж останніх років дослідниками схарактеризовано неформальну освіту як: невід'ємну складову освіти впродовж життя (О. Марчишинець), вектор професійної самореалізації особистості (Я. Співак); освітній тренд XXI століття (О. Аніщенко), нормативно-правовий вимір неформальної освіти у системі вищої освіти (Г. Євсєєва, Т. Новицька) тощо.

Зокрема у статті О. Яценко та О. Чорного розглянуто проблеми, що стосуються розвитку неформальної освіти та її зв'язку з отриманням економічних знань і вмінь. Проаналізовано деякі аспекти, що пов'язані з розвитком неформальної освіти в Європі та Україні. Суттєву увагу приділено ігровій формі проведення занять за програмою Aflateen. Проведення заняття у формі дидактичної гри сприяє кращому засвоєнню великої кількості різноманітних знань отриманих під час заняття. Досліджено, що програма неформальної освіти Aflateen має яскраво виражений міждисциплінарний характер, що межує з трансдисциплінарністю. Холістичність програми Aflateen стосується здобуття та покращення навичок необхідних для життя в сучасному суспільстві. В межах програми особлива увага приділяється економічним проблемам, що стосуються життя молоді [9].

У 2022–2023 рр. увагу науковців було спрямовано на дослідження стану, проблем та перспектив неформальної освіти дорослих в умовах російсько-української війни (О. Аніщенко) [1], дослідження неформальної освіти як ефективної складової формальної освіти в умовах війни в Україні (М. Починкова) [6].

Вектор нашого пошуку було спрямовано дослідження наукових праць з проблематики професійної самостійності. Питання професійної самостійності керівника сфери фізичного виховання і спорту з'ясовано у статті Н. Собко. У дослідженні В. Бучківської схарактеризовано професійну самостійність студентів – майбутніх вчителів художньої праці у контексті ідей видатних педагогів минулого. Як свідчить проведений аналіз, поняття «професійна самостійність» визначено лише у філософських та психологічних працях. Так, С. Хутка та К. Нагорняк опублікували статтю «Професійна самостійність у зв'язку із суб'єктивним благополуччям у крос-національній перспективі», у якій схарактеризовано дослідження, присвячені вивченню відношення між

професійною самостійністю (автономією) та суб'єктивним благополуччям особистості у порівняльному аспекті. Розглянуто загальну логіку розвитку відповідних досліджень. Показано, що між професійними умовами, в яких перебуває індивід, та задоволеністю життям є прямий і опосередкований зв'язок. Специфіка даного зв'язку визначається як індивідуальними характеристиками, так і загальними соціокультурними умовами організації праці. Підкреслено необхідність уваги до впливу контексту групових відносин, групової взаємодії та динаміки життєвого циклу особистості на відношення між суб'єктивним благополуччям та професійною автономією [8]. У роботах психолога В. Семиченко схарактеризовано потребу професійної самостійності і готовності до майбутньої практичної діяльності; самостійність і відповідальність за свої вчинки [7].

Поняття «професійна самостійність» часто ототожнюють із поняттям «готовність до діяльності», яке, як і поняття «професійна компетентність», широко використовується у психології та педагогіці. Компетенції, що визначаються державними стандартами вищої освіти підготовки майбутніх економістів визначено як здатність / готовність виконувати певні завдання, а для цього – набути необхідних знань і вмінь, є основою для визначення критеріальних показників компонентів готовності.

Розгляд готовності майбутніх менеджерів-економістів до професійної діяльності є близьким поняттям до професійної компетентності, згідно із компетентнісним підходом. При цьому, якщо кожна компетентність є «здатністю» до певної дії, то готовність до виконання тієї ж дії включає не тільки «здатність», а й мотивацію, бажання і можливість здійснення цієї дії. Професійна самостійність менеджерів-економістів як складне, багатокомпонентне, особистісне утворення формується у процесі професійної економічної підготовки.

Результатом професійної підготовки майбутніх менеджерів-економістів у закладах вищої освіти, як спеціально організованого освітнього процесу з реалізації освітніх програм на певному рівні вищої освіти, є сформованість професійної самостійності, тобто здатності автономно, відповідально та професійно виконувати трудові функції, відповідно до посади.

Отже, на основі теоретичного аналізу наукових праць констатуємо, що бракує досліджень щодо цілеспрямованого формування професійної самостійності майбутніх менеджерів-економістів у процесі формальної та неформальної освіти. Відтак, на наш погляд, необхідно обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити організаційно-педагогічні умови формування професійної самостійності у майбутніх менеджерів-економістів у процесі формальної та неформальної освіти.

Значимим науковим здобутком стане вирішення таких завдань дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз розробленості наукової проблеми.

2. Визначити понятійно-термінологічний апарат дослідження.
3. З'ясувати стан формування професійної самостійності у майбутніх менеджерів-економістів у процесі формальної та неформальної освіти.
4. Уточнити критерії, показники та рівні сформованості у майбутніх менеджерів-економістів професійної самостійності.
5. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити організаційно-педагогічні умови формування професійної самостійності у майбутніх менеджерів-економістів у процесі формальної та неформальної освіти.

Наукове значення дослідження зазначеної наукової проблеми полягатиме в тому, що автором буде теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено організаційно-педагогічні умови та модель формування у майбутніх менеджерів-економістів професійної самостійності у процесі формальної та неформальної освіти; запропоновано авторську інтерпретацію понять «професійна самостійність майбутніх менеджерів-економістів» та «формування професійної самостійності майбутніх менеджерів-економістів»; уточнено критерії, їхні показники та рівні сформованості професійної самостійності майбутніх менеджерів-економістів; удосконалено зміст навчальних дисциплін, форми, методи, засоби та технології підготовки майбутніх менеджерів-економістів у процесі формальної та неформальної освіти.

Висновки. Сучасні економічні трансформаційні перетворення спонукають науковців до дослідження різних аспектів підготовки майбутніх менеджерів-економістів у закладах вищої освіти. Аналіз дисертаційних, монографічних досліджень, наукових статей уможливив висновок про актуальність дослідження наукової проблеми формування професійної самостійності майбутніх менеджерів-економістів у процесі формальної та неформальної освіти.

Професійна самостійність майбутніх менеджерів-економістів – здатність автономно, відповідально й професійно виконувати трудові функції, відповідно до посади – є результатом професійної підготовки у закладах вищої освіти (формальна освіта) та неформальної освіти.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в обґрунтуванні цілісного методико-діагностичного інструментарію формування професійної самостійності майбутніх менеджерів-економістів у закладах вищої освіти.

Література:

1. Аніщенко О. В. Неформальна освіта дорослих в умовах російсько-української війни: стан, проблеми і перспективи розвитку. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи.* 2022. Вип. 1. С. 18-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2022_1_4 (дата звернення: 15.12.2023)
2. Зінченко В. О. Формування професійної спрямованості студентів економічних спеціальностей на початковому етапі навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Луганський нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2007. 267 арк.

3. Касіянц С. Е. Формування самоосвітньої компетентності майбутніх економістів у процесі професійної підготовки : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 20 с.

4. Керекеша О. В. Формування оцінно-рефлексивної самостійності майбутніх економістів у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. Київ, 2009. 20 с.

5. Кірдан О. П. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань, 2021. 39 с. URL: https://nauka.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/aref_%D0%9A%D1%96%D1%80%D0%B4%D0%B0%D0%BD.pdf (дата звернення: 15.12.2023)

6. Починкова М. М. Неформальна освіта як необхідна ефективна складова формальної в умовах війни в Україні. *Інноваційна педагогіка.* 2022. Вип. 51(2). С. 122-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2022_51(2)__26 (дата звернення: 15.12.2023)

7. Семиченко В.А. Проблеми і пріоритети професійної підготовки. Педагогічний дискурс, 2007. URL: irbis-nbuv.gov.ua

8. Хутка С.В., Нагорняк К.М. Професійна самостійність у зв'язку із суб'єктивним благополуччям у крос-національній перспективі. *Український соціум*, 2015, Вип. 3, С. 56–62

9. Яценко О.В., Чорний О.В. Неформальна освіта aflateen: роль міждисциплінарності і набуття практичних навичок пов'язаних з економікою. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.* 2019. № 10. С. 111-118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2019_10_16 (дата звернення: 15.12.2023)

References:

1. Anishchenko, O. V. (2022). Neformalna osvita doroslykh v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: stan, problemy i perspektyvy rozvytku [Non-formal adult education in the conditions of russian-ukrainian war: state, problems and prospects of development]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy.* 1, 18–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2022_1_4 [in Ukrainian].

2. Zinchenko, V. O. (2007). Formuvannia profesiinoi spriamovanosti studentiv ekonomichnykh spetsialnostei na pochatkovomu etapi navchannia. *Candidate's thesis*. Luhansk, Luhanskyi nats. ped. un-t im. T. Shevchenka [in Ukrainian].

3. Kasiiants, S. E. (2017). Formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh ekonomistiv u protsesi profesiinoi pidhotovky. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

4. Kerekesha, O V. (2009). Formuvannia otsinno-refleksyvnoi samostiinosti maibutnikh ekonomistiv u protsesi fakhovoi pidhotovky. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv, In-t ped. osvity i osvity doroslykh [in Ukrainian].

5. Kirdan, O. P. (2021). Teoriia i praktyka profesiinoi pidhotovky maibutnikh ekonomistiv u systemi neperervnoi osvity [The theory and practice of professional training of future economists in the system of continuing education]. *Doctor's thesis.* Uman: Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. Retrieved from: https://nauka.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/aref_%D0%9A%D1%96%D1%80%D0%B4%D0%B0%D0%BD.pdf [in Ukrainian].

6. Pochynkova, M. M. (2022). Neformalna osvita yak neobkhidna efektyvna skladova formalnoi v umovakh viiny v Ukraini [Informal education as a necessary and effective component of formal in the conditions of war in Ukraine]. *Innovatsiina pedahohika.* Vyp. 51(2), 122-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2022_51(2)__26 [in Ukrainian].

7. Semychenko, V. A. (2007). Problemy i priorytety profesiinoi pidhotovky [Problems and priorities of professional training]. *Pedahohichnyi dyskurs*, 2007. URL: irbis-nbuv.gov.ua [in Ukrainian].

8. Khutka, S. V., Nahorniak, K. M. (2015). Profesiina samostiinist u zviazku iz subiektyvnym blahopoluchchiam u kros-natsionalnii perspektyvi [Professional autonomy in relation to subjective well-being in a cross-national perspective]. *Ukrainskyi sotsium,* Vyp. 3, 56–62 [in Ukrainian].

9. Iatsenko, O. V., Chornyi O. V. (2019). Neformalna osvita aflateen: rol mizhdystsyplinarnosti i nabuttia praktychnykh navychok poviazanykh z ekonomikoiu [Non-formal education aflateen: role of interdisciplinarity and acquisition of practical skills related to economics]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky.* 10, 111–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2019_10_16 [in Ukrainian].